

A Magyar Királyság hadszervezete, haderőnemei és fegyverzete az Árpád-korban

Scholler 3

Hajnal István
2018. július

Bevezetés

A dolgozat célja, hogy a középkori harcászat hátteréről, a hadak szervezési módjáról és a hadseregek felszerelésének és összetételének folyamatos alakulásáról adjon képet egy jól körülhatárolható időszak, az Árpád-házi királyok korán belül.

Honfoglalás és kalandozások ideje

A honfoglaló magyarok hadi létszámáról sok adat nem maradt fenn, egy arab forrás 20.000 fegyveresről, lovas harcosról ad számot, ezt általában elfogadják kiindulásnak a kutatók. A sereg kizárólag könnyűlovasokból állt, nehézlovasság és gyalogság nélkül. A hadi taktika és a fegyverhasználat ennek megfelelő volt.

A kalandozások általában valamelyik szövetséges felkérésére indultak, akik felbérelték a magyarokat ellenségeikkel szembeni hadviselésre. A portyákra általában pár száz fős, ritkán pár ezres létszámú seregek indultak, azonban a vezetékllovak és a málhát cipelő lovak miatt a sereg jóval nagyobbnak és félelmetesebbnek tűnt. Érdekes, hogy számítások alapján 5000 lovasnak fejenként egy vezetéklóval számolva a 10000 lónak 4 napra a takarmány szállításához 2756 málhás állatot kellett igénybe venni, a nyílvevők szállításához pedig további 625 málhás állat és ezek takarmányához még 168 ló kellett. Ez azt jelenti, hogy pl. 5000 lovas kb. 15000 lóval vághatott neki egy-egy portyának.

A kalandozások korában a könnyűlovasok a portyázások során kerültek a közelharcot, fő fegyverük a reflexív volt, közelharcban szablyát használtak. Az egykorú leírások alapján ezeken kívül dárdákat, harci baltákat és fokosokat is használtak, bőr védőfelszerelést viselhetek.

A hadjáratokban nemegyszer szorult helyzetbe kerülő harcosok valószínűleg megtapasztalták a nehezebb, nyugati kétélű kardok fölényét a könnyű (kb 6-700 gramm) szablyákkal szemben, ezért a X. században kialakult a szablyamarkolatú kard. Ez az átmeneti fegyvertípus olyan kétélű kard, amit megkíséreltek a saját harcmódorukhoz alakítani a markolat meghajlításával. Mivel a fegyver súlya és az egyenes penge is más vívóstílust és taktikát követelt volna, ezért nem terjedt el ez a fegyver.

A kora Árpád-kori hadszervezet

A X. század közepén indult meg és Szent István király uralkodásának második felében zárult le az a folyamat, amely révén az Árpádok kiterjesztették hatalmukat a Kárpát-medence egészére. Ezt a hatalmas területet nem lehetett volna egy központból irányítani, így különböző rendeltetésű birtokszervezeteket alakítottak ki.

A földek egy részéből a rajta élő szolgálónépekkel (servi) a király és családja, valamint udvartartása ellátására rendelt úgynevezett udvari birtokszervezeteket hoztak létre.

Emellett létrehozták a királyi várakból és a hozzájuk tartozó (sokszor nem összefüggő területű) földekből a várispánságokat. Ezek biztosították az ország katonai megszállását, amely a külső támadások és a belső lázadások esetén is gyorsan mobilizálható haderőt biztosított a királyi hatalom számára. A közigazgatás alapintézményei a megyék voltak, amik élén a megyésispán (comes) állt, aki általában a megye központját jelentő várispánság élén álló ispán volt. A megyék magukban foglalták a várispánság birtokai mellett a határain belül fekvő királyi birtokok, az egyházi birtokok és a magánbirtokok területét is. Voltak különálló várispánságok is, különösen a határvidékeken, amik köré nem épült külön megye, ilyenkor ezek az illető megyék ispánságának joghatósága alá tartoztak.

Az István-kori törvények és a királyhoz köthető Intelmek a harcolni kész vitézre a miles megnevezést használja, akik természetesen a közsabadok közé tartoztak. A kalandozások korában

is a katonáskodás a szabadok kiváltsága volt. A korabeli társadalom kétpólusú volt, közsabadokból (liber) és szolgákból (servi) állt.

Mivel a kalandozások véget értével az államhatalomnak nem volt szüksége annyi különböző, akár gyenge harcértékű katonára, így a közsabadoknak megkezdődött a törvények szerinti differenciálódása, a katonailag kevésbé jelentős, kis, közösségi vagyonnal rendelkező szabadok megadóztatása, függelmi viszonyokba kényszerítése. A katonáskodó réteg szegényebb része önálló földtulajdon hiányában a királyi birtoktesteken telepedett meg, szabadsága tudatában. Ez a szabadság azonban a XI. század második felére kötött szabadsággá vált, a közsabadság elenyészett és a korábban önként vállalt szolgálat kötöttségé vált.

A milesek közül kiemelkedtek a tisztséget viselők, akik a birtokaiktól függetlenül, a tisztségükért is kaptak jövedelmet. Ezekre I. László idejében megjelenik a jobbágy kifejezés (itt nem a későbbi értelemben), ami a XII. században várjobbágyként él tovább. A várjobbágyok száma nem volt jelentős, egy-egy vármegyében kb 25-30 fő lehetett a számuk.

A tisztséghez nem jutó milesek a szolgarendű várnépek jogállásához közeledtek, az egyetlen – egyébként irigyelt – kiváltságuk a hadakozásban való részvétel maradt.

A szabadok további differenciálódását volt hivatva elősegíteni a Könyves Kálmánhoz köthető adó- és hadireform. Ez a törvény a saját földjükön élő libereket felmentette az adófizetés alól, feltételezve, hogy hadba vonulási kötelezettségüket saját bevételeik lévén teljesíteni tudják. Az elszegényedő közsabadok (akik más földjén éltek, vagy kötött szabadok voltak), ők pedig többen összeállva állíthattak ki egy vitézt.

A XI-XII. századi hadsereg alapszervezetei a megyei kontingensek. Ezekben megjelent az ispán személyes kísérete, a várszervezet hadakozó népei, amik a várjobbágyokból és a várnépből (civiles) álltak, a megtelepült milesek, a megye területén élő közsabadok és a jogilag közéjük tartozó vendégek, a hospesek.

A megyei csapatok létszáma kb 300-400 fő, Szent István korában kb 30-40 megye volt, míg a XII-XIII. században kb. 70 lehetett. A 300-400 fő természetesen nem tartalmazta a védekező feladatokkal hátramaradt katonákat, csak a hadmozdulatokra mozgósított csapatokat.

Az országos hadsereget növelte a király testőrsége és udvari kísérete (familia regis), az egyházak hadakozó népei, az egyházi méltóságviselők harcos kísérete, az etnikai különkormányzatok csapatai, köztük a székelyek, a XII-XIII. századtól a szepesi és erdélyi szászok, a XIII. századig a magyarországi muzulmánok (böszörmények), valamint a nádor alá tartozó besenyők. A korai korszakunkra a királyi testőrségre nézve maradt fenn utalás, miszerint Imre herceget Dux Ruziorum néven illették, ami a testőrség varég tagjainak etnikumára utal.

A késő Árpád-kori hadszervezet

A XIII. század folyamán a magyar társadalomban és a hadszervezetben is változások mentek végbe. A jómódú birtokos közsabadok a XII. század végétől mind jobban elkülönültek a vagyontalan, paraszti sorban élő közsabadoktól és az ő megnevezésükre jelent meg a királyi szerviens (serviens regis) kifejezés.

A királyi szerviensek hadszervezetet leginkább érintő kiváltsága volt, hogy királyi zászló alatt vonulhattak hadba, amivel a megyei csapatok főhatósága alól kikerültek. Ennek a kezdetben a királyi hatalmat erősíteni kívánó változásnak a későbbi belföldi konfliktusokban jelentős szerepe volt. A királyi szerviensek létszámának növekedésével a birtokadományok számának növekedése is együtt járt, ami a hadakozások során „igaz szolgálattal szerzett” birtokok számát növelte. A magyar birtokadományozás sajátossága a nyugat-európai gyakorlattal szemben, hogy az alattvalókat szolgálataikért utólag jutalmazta meg. Ez a típusú jutalmazás a jövőre nézve nem járt kötelezettségekkel, eltérően a nyugati típusú feudális rendszerrel.

A XIII. században a hospesi kiváltságok is a királyi zászló alatti hadakozást említik, szakítva a régi, megyésispánhoz köthető hagyományokkal.

A familiaritás egy másik társadalmi szerveződési forma, ami a várszervezetet korlátozó tényezőként fejtette ki a hatását. A kisebb vagyonú szabadok nagy része a védelem és pártfogás reményében

valamely hatalmasság szolgálatába állt. A familiáris ura a dominus volt, amely nem azonos a nyugati típusú hűbéri intézményrendszerrel. A familiárisok legfontosabb kötelessége, hogy az urukkal együtt vonuljanak hadba. Nagyobb számban a XIII. század második felében jelentek meg, s az Árpád-kor végén az oligarchák hatalmának bázisát adták, az utolsó Árpád-házi király halála után évtizedes harcokra kényszerítve az új dinasztia első királyát, Róbert Károlyt.

A fegyverzet és haderőnemek változása az Árpád-kor során

A keresztény Európához csatlakozó perifériák (Skóciától és Írországtól Lengyelorszáig és Magyarorszáig) legfőbb jellemzői az ezüstpénzverés megindítása, az oklevél kiállítások meghonosítása vagy az írott törvények szerkesztése mellett a nehézlovas fegyverzet és harcmodor átvétele volt. A nehézfegyverzetű harcmodor átvétele mindenütt több évszázados folyamat volt. A Magyar Királyságban a német fegyveres vendégek (hospesek) szerepe volt kiemelkedő a változások megindításában.

A magyar haderőben az Árpád-kor végéig számbelileg dominált a könnyűlovasság, azonban a századok folyamán a páncélos nehézlovasok részaránya nőtt. Ezt a növekedést igyekeztek elősegíteni az uralkodók többféle módon, pénzügyi is politikai módszerekkel is, azonban a fegyvernem a kor legdrágább felszerelését igényelte és ennek a megvételére kevesen voltak képesek. A gyalogság részaránya ebben a korszakban egyáltalán nem számottevő, a legtöbb hadjáratnál meg sem említik ezt a haderőnemet, de pl. az 1167-es zimonyi vereséggel záruló Bizánc elleni hadjáratban dokumentáltan szerepeltek gyalogos egységek.

Könyves Kálmán törvényei szerint a háború idején az ispánok kötelesek voltak katonát állítani magánbirtokaik és magánvagyonuk után is. Akiknek a jövedelme elérte a 100 pensát, annak egy páncélos lovas, akinek a 40 pensát, annak egy könnyűfegyverzetű lovas. A megyei csapatok zöme alighanem lovasíjászokból állt, bár lehettek köztük páncélos vitézek, pl. a hospesek. Nagyobb tömegben inkább a királyi dandárban lehettek nehézlovasok. Az 1146. évi Lajta menti csatát azért szokás a magyar hadtörténelemben határkönek tekinteni, mert a magyarok csatadöntő fegyverneme itt a nehézlovasság volt. Ebben a csatában a bajor herceget és az osztrák örgrófot győzték le seregeink.

A nehézlovasság fő fegyvere a lándzsa volt, amelyet a XI. századtól kezdve már nem hajítottak, hanem a hónuk alá szorítva öklelésre használtak a lovasok. A harcosok az ellenség lándzsájának szúrása ellen pajzsot, a vágások ellen hosszú ujjú, térd alá érő sodronyínget hordtak, a tehetősebbeknek kesztyűt és sodronyharisnyát is viselhetek. A fejét vassisak védte, amik között a XIII. században megjelent a fazéksisak és a jóval egyszerűbb vaskalap.

Ez a drága és előkelő fegyverzet és a hozzá tartozó, harcra idomított ló csak a legtehetősebb vitézeknek volt elérhető. A XIII. század második feléből ismert Csitári Vikt vitéz esete, aki 10 márkáért vásárolt magának megfelelő páncélt, továbbá 30 márkáért még három hadimént. 10 márka akkoriban 2,3 kg ezüstnek felelt meg. Mivel ebben az időszakban egy ekealjnyi föld (35 ha), ami akkoriban egy háztartás megélhetését biztosította, a mai számítások szerint kb évente 0,3 ezüstmárkát jövedelmezett, Vikt elzalogosította Csitár nevű birtokát, amit 20 év alatti vitézi keresményéből tudott visszaváltani.

Összehasonlításképpen ebben a korban pl. a Nápoly-Szicíliai Királyságban a lovagi fegyverzethez szükséges éves jövedelem kb. 410-480 gramm arany volt.

S fenti adatok alapján a kutatók azt valószínűsítik, hogy az anno „cabatum” jelzővel ellátott páncélos vitézek felszerelése a vaspáncélnál gyengébb páncélra, a jóval olcsóbb, ám sok szempontból nem feltétlenül kevésbé hatékony bőr és steppelt textilpáncélokra utal.

A X. század második felétől a szablyákat többnyire felváltották a közel egy méter hosszú, egyenes, kétélű, egy-másfél kg súlyú kardok, megjelentek az egyenes talpú kengyelek és a nyugati típusú lándzsák is. A szablyák újbóli megjelenése a későbbi századokban a betelepülő segédcsapatokhoz köthető (besenyők, kunok). A buzogány, mint fegyver nagyobb számban történő megjelenése szintén a kunokhoz köthető, a szó maga is kun eredetű. Ez nem azt jelenti, hogy korábban a magyarok nem ismerték volna a buzogányt, azonban alkalmazása nem volt általános. A kunok

beköltözéséig a bizánci típusú buzogányok voltak alkalmazásban, elsősorban a besenyőknél és a könnyűlovasoknál. A közel-keleti típusú buzogányokat elsősorban a lovagrendek használták, de II. András hazatérő katonái is hozhattak magukkal, amit itthon használatba vettek.

A számszerű a XII. század vége óta volt ismert, ennek a nagy hatóerejű fegyvernek a széles körű alkalmazása szerepet játszhatott a lovagi páncélatok továbbfejlődésében. A XIII. század első felében megjelentek a sodronypáncél felett hordott vaslemezekből álló vérték.

Az Árpád-kori hadviselésben a vezérek igen rugalmasnak bizonyultak. Ha seregük létszámhátrányban volt, akkor lehetőség szerint kerültek a nyílt ütközetet, ha azonban túlerőben voltak, vagy kedvező körülmények között lehetett megütközni, akkor szívesen vállalták a harcot. A rendelkezésükre álló mindkét csapatnem előnyös tulajdonságait kihasználva eltérő taktikákat tudtak kidolgozni a különféle ellenfelek ellen. Ha a magyar haderő nyugati ellenfelekkel került szembe, akkor többnyire a székely és kun könnyűlovasokkal próbálták az ellenfelet kizökkenteni a pozíciójából. Ha a magyarokéhoz inkább hasonló bizánci sereggel kerültek szembe, akkor több esetben is a nehézlovasság rohamával indították a küzdelmet.

Segédnépek és segédcsapatok az Árpád-korban

A legismertebb és legkorábbi segédcsapatok a besenyők és a székelyek. A XI. századra még csak a helységnevekből, később az írott forrásokból is következtethetünk alkalmazásukra. Elbeszélő forrásban először a XII. században jelennek meg. A besenyőket szétszórtan telepítették le és így az asszimilálódásuk nem telt sok időbe, a székelyek azonban a kezdeti gyeplő menti szállásaikról a XI-XIII. századig többségében Erdély területére telepedtek be, majd ott létrejöttek a közigazgatás legfőbb egységei, a székek.

A kunok több szakaszban teleültek be az országba 1239 és 1246 között. Az első betelepülésük a mongol betörés előtt viharos kivonulással zárult, azonban a tatárjárás utáni újratelepítésük rendkívüli jelentőségű volt, hiszen ezután a királyi seregek legfontosabb könnyűlovas elemét jelentették. A visszahívásukat 1247-ben megpecsételték a kun fejedelem lányának és a későbbi V. Istvánnak a házassága. Itt tíz kun előkelő kettévágott kutyára esküdött meg, hogy a magyarok földjét megvédik a tatárok ellen.

A kunok létszámát kb 20.000 családra lehet tenni, akik akár 15.000 harcost is kiállíthattak, azonban a hadjáratokon általában kb 3.000 fővel vettek részt.

Rejtélyesebb haderő volt a királyi fennhatóság alá tartozott muzulmán íjász segédcsapat. Bizánci és arab források tesznek róluk említést, hangsúlyozva, hogy nem egy helyről származnak, nem tudnak arabul és a muszlim vallással sincsenek tisztában, azonban izmaelita származásúak. A nevüket valószínűleg Hajdúböszörmény városa őrzi.

A vlachok legkorábbi írásos említése 1210-ből való, amikor is a szebeni ispán csapatában tűnnek fel. A Johannita Lovagrenddel kapcsolatos privilégium is említi őket, mint akiknek kötelességük a lovagoknak katonai segítséget nyújtani szükség esetén.

Az egyházi lovagrendek szerepe

A nagy lovagrendek (templomosok, johanniták) fegyveres ereje, harcértéke a csekély létszámuk ellenére is jelentős lehetett, a magyar királyok általában nagyra értékelték. A középkori magyar hadtörténelemben a szerzetes lovagoknak többször is jelentősebb szerep jutott osztályrészül, noha harcosaik száma hazánkban legfeljebb néhány száz fő lehetett. Kis létszámuk ellenére elitcsapatoknak számítottak a fegyelmezettységük és nehézfegyverzetük miatt.

A templomosok a XII század közepén jelentek meg nálunk, feltehetően a második keresztes hadjárat után. 1169-ben már birtokukban volt Vrana, ahol legfontosabb rendházuk épület fel. A templomosok szabályzata háromszoros túlerő ellen még nem engedett menekülést, így aztán az ütközetek során jelentős véráldozatokat szenvedtek, a muhi csatában az egész csapatuk odaveszett.

Ezt a veszteséget nem tudták kiheverni, majd az 1314-es feloszlásuk után javaikat a johanniták kapták meg.

A johanniták is a XII. század közepén jelentek meg hazánkban, II. András keresztes hadjáratában is részt vett egy kontingensük. A muhi csata őket is megtizedelte, de valószínűleg a király menekítésében is szerepet játszottak. A keresztes háborúk korában a Szentföldön a legkorszerűbb váraknak számítottak a johanniták várai, így valószínűleg a tatárjárás utáni kővár építésben is számítottak a lovagok szakértelmére. 1247-ben a király nekik adta a Szörénységet, hogy védjék és telepítsék be, de ez az akkori lehetőségek alapján nem volt megvalósítható cél, így 10 évvel később lemondtak a tartományról.

A harmadik nagy szerzetes lovagrend, a Német Lovagrend 1211-ben II. András hívására jött Magyarországra, majd rövid idő alatt olyan sikerrel hadakozott a Barcaságban és Havasalföldön a pogány kunokkal, hogy hatalmát 1225-ig az Al-Dunáig kiterjesztette. A rend elkezdett engedély nélkül saját pénzt veretni, nagyszámú betelepülőket behívni és fennállt a veszélye, hogy elszakad az országtól, ezért a király kénytelen volt a lovagokat fegyverrel kiűzni az országból.